

W

ДОШКІЛЬНЕ ВИХОВАННЯ

8

«РАДЯНСЬКА ШКОЛА»
1958

Розвиток естетичного сприйняття у зв'язку з навчанням малювання

В. КОСМИНСЬКА

Сприйняття навколишнього світу є основою виховання і навчання дітей. Особливо важливу роль відіграє культура сприйняття при навчанні дітей малювання. Активне сприйняття оточуючого є основою, на якій розвивається зображувальна діяльність: для правильного зображення предмета або явища треба ясно його собі уявити.

Питання про сприйняття має велике значення у дошкільному віці ще й тому, що дитина найчастіше малює не безпосередньо з натури, а зображує по пам'яті. Отже, дуже важливо, щоб при сприйнятті предмета вона помітила і запам'ятала основне, характерне. У своєму малюнку дошкільник виділяє окремі ознаки зображуваного, але часто вони є істотними лише для нього самого. Наприклад, малюючи дідуся, дитина зображує голову на в окулярах і з краваткою. Поряд із зображувальними труднощами тут відчувається і неточність сприйняття, невміння виділити головне, характерне. Ось чому потрібна систематична робота, щоб навчити дитину не лише дивитися, а й бачити.

Зображувальна діяльність навіть у найменшої дитини пов'язана з її емоційним станом. Діяльність емоцій допомагає краще запам'ятати, а потім відтворити в пам'яті бачене. Станіславський, характеризуючи творчий процес, говорить про емоційну пам'ять так: «Чим ширша емоційна пам'ять, тим більше в

ній матеріалу для внутрішньої творчості, тим багатша і повніша творчість актора» («Работа актера над собой», 1938, стор. 371). Це положення повною мірою стосується й дитини, в житті якої емоції відіграють велику роль.

Емоційно забарвлене сприйняття допомагає здійсненню широких завдань виховання. Зображуваний дитиною предмет знову викликає почуття, пережиті при його сприйнятті, і тим самим сприяє їх закріпленню. Тому при організації спостережень важливо дбати, щоб об'єкт, що сприймається, викликав цінні у виховному відношенні почуття. Великого значення тут набуває естетичне сприйняття, формування якого здійснюється у тісній взаємодії з формуванням моральних понять.

Естетичні почуття належать до категорії найвищих почуттів людини і потребують певного рівня розвитку свідомості. Основою розвитку естетичних почуттів є усвідомлене сприйняття предметів навколишнього світу. У ясельному віці це сприйняття довільне, неусвідомлене, і тут можна говорити лише про передумови до розвитку естетичних почуттів. Такими початками естетичного відношення можна вважати прояви почуття задоволення від сприйняття деяких об'єктів, їх властивостей: іграшки яскравого кольору, ритмічні звуки пісні і т. д.

Дитина підрастає, ширше коло предметів входить в її практику,

більш свідомим стає її відношення до цих речей. Вона вже не байдуже сприймає навколишній світ; її сприйняття, почуття і свідомість все більш розвиваються — і дитина починає виділяти окремі властивості предметів, виявляти своє ставлення до них.

У дошкільному віці при правильному керівництві сприйняття дитини стає більш диференційованим, свідомим. Дошкільник вже не просто захоплюється красивим, цікавим, хорошим, але часто й висловлює свої судження про нього, дає обґрунтування, чому той чи інший предмет здається йому красивим. Навіть молодший дошкільник може зробити порівняння і вибрати найкрасивішу, на його думку, річ, відмітити, що справило на нього враження. Проте справжні естетичні судження йому ще не доступні, часто розуміння естетичного у нього зливається з етичним: все взагалі хороше, приємне для себе дитина визначає словом «красиво». Однак іноді трирічна дитина при сприйнятті виділяє окремі естетичні якості саме як красиві. Так, маля 3 років помітило перед грозою, що на темносиній хмарі ясно виділяються яскравозелені дерева, і вигукнуло: «Ой, як красиво!» Вихователька запитала: «Що красиво?» І тоді хлопчик відповів:

— Зелені дерева на синеньких хмарах.

Ось інший випадок. Юля дивиться на небо: «Яке небо синє-синє, хмарок нема».

— А тобі подобається? — запитала вихователька.

— Дуже красиво, — сказала дівчинка.

Для розвитку зображувальної творчості дуже важливо підтримати ці перші прояви почуття кольору, розвивати їх далі, вести дитину від сприйняття контрастних поєднань до більш тонких, гармонійних.

Старший дошкільник вже більш свідомо може виділити окремі естетичні риси предмета саме як естетичні, свідомо користуючись словом «красиво». При правильному вихованні дитина 6 років може помітити і реагувати на ті явища в

природі, в оточуючій побутовій обстановці, які виділяються за своїми естетичними якостями — кольором, формою, загальною виразністю. Чим старшою стає дитина, тим більш переважають в її судженнях мотивування, що вказують на естетичні якості предметів. Так, вибираючи картинки, дошкільники відмічають: «красиво», «яскравіше», «краще намальовано» і т. д.

Все ж оскільки моменти аналітико-синтетичного мислення ще слабо розвинені навіть у старшого дошкільника, він на пропозицію дати естетичну оцінку предмета дає насамперед опис зовнішніх ознак, що характеризують зміст предмета, а вже потім говорить про художні якості, хоч під час сприйняття на нього впливали і ним сприймалися і форма, і зміст в єдності. Буржуазні дослідники помилково вважали, що сприйняття дитиною форми і змісту відбувається ізольовано. Спостереження та експерименти радянських психологів і педагогів довели помилковість такого погляду. Наприклад, яскравий колір привертає увагу дитини в першу чергу, але оцінюється позитивно завжди у зв'язку із змістом. Незрозуміле за змістом дитина не визнає красивим, якими яскравими не були б фарби.

Таким чином, спостереження і експерименти показують, що естетичні почуття у молодшого дошкільника починають виокремлюватися із загальних емоційних проявів дитини, виражаючись у безпосередньому захопленні всім яскравим, контрастним, ритмічним. У старшого дошкільника при правильному вихованні розвиток естетичних почуттів призводить до створення найпростіших естетичних понять, умінь дати примітивне мотивування в оцінці того чи іншого явища, предмета.

Характеристика цих особливостей розвитку естетичних почуттів дітей повинна враховуватися при проведенні спостережень. В педагогічній літературі є ряд праць про керівництво дитячим сприйняттям взагалі і в зв'язку із зображувальною діяльністю. Однак питання про значення естетичного сприй-

няття спеціально не досліджувалося. Радянська педагогіка вважає, що змістом дитячої зображувальної діяльності є оточуюча дійсність, і завдання навчання малювання повинно спрямовуватися на те, щоб дитина могла доступними їй засобами відображати деякі предмети і явища. Вся програма дитячого садка з малювання будується на ознайомленні з оточуючим. Специфіка малювання, де зображення предмета дається на площині, є дуже складною для свідомості та руки дитини і вагає чітко розробленої методики розвитку сприйняття: на що звертати увагу дитини під час сприйняття і як керувати процесом зображення, коли вона передає сприйняття.

Я зупинюся на окремих методичних положеннях розвитку естетичних сприйнять, які мають вирішальне значення для зображувальної діяльності.

Дуже важливо включити у сприйняття різні аналізатори. Цінність цього положення відзначається багатьма дослідниками. Для малювання найбільше значення має зір. З його допомогою ми можемо дізнатися про форму, розміри, колір та ряд інших якостей предмета. Без участі зору не можна передати на малюнку своє сприйняття. В той же час при відсутності належного досвіду, особливо при сприйнятті нового об'єкта, для створення правильного уявлення недосить тільки показань ока. При сприйнятті розміру буде мати значення відстань, форма, положення предмета, колір, його освітлення і т. д. І якщо дорослий може на основі попереднього досвіду більш чи менш правильно зрозуміти ілюзорні зміни в предметі, то дитина не вміє перевірити свої сприйняття в даний момент, співставити їх з попередніми. Далекий предмет вона спочатку сприймає як маленький, а тінь як бруд тощо.

Включення другого аналізатора допомагає уточнити сприйняття. Часто на допомогу зорові приходить дотик. Там, де це можливо, треба обов'язково дати дошкільникам доторкнутися до предмета

руками, погладити його, щоб відчувати форму. Подібне сприйняття форми допоможе надалі при зображенні її, бо пам'ять зберігає це сприйняття і допомагає руці відтворити форму. У тих випадках, коли предмета торкатися не можна, все ж слід включити у сприйняття дотик або м'язове почуття, пропонуючи дітям хоч віддалік обвести рукою контури предмета. Наприклад, при сприйнятті висотної споруди вихователька запропонувала дошкільникам обвести в повітрі контури. На занятті вони більш правильно передали форму будинку.

Під час ознайомлення з тією чи іншою квіткою має значення і нюх — приємний запах посилює естетичні почуття, отже, поглиблюється загальне сприйняття квітки як красивого предмета.

У вихованні умінь цілеспрямовано сприймати велике значення має попередня настанова на спостереження. Можна навести такий цікавий приклад. Ми знаємо, що вихованці навіть старшої групи звичайно цінують в іграшці її ігрові властивості. Часто іграшка, вже втративши всі свої естетичні якості, все ж лишається улюбленою. Діти молодшої групи називають її навіть «найкрасивішою». Та якщо вихованцю старшої групи дати настанову на розглядання і вибір найкрасивішої іграшки, наприклад, для виставки, справа одразу зміниться. Діти тоді оцінять іграшку на основі її естетичних якостей, бо перед ними була поставлена ціль.

Приклад такої цільової настанови наводиться в роботі Є. А. Фльоріної: дітям давали завдання — вдома знайти і розглянути що-небудь красиве, а потім описати його по пам'яті в дитячому садку. Досвід показав, що дошкільникам при такій цільовій настанові доступні досить тонкі судження про красиве. Як і при виборі іграшок, вони й тут виділяють для обґрунтування краси ряд зовнішніх естетичних ознак, головним чином колір і форму. Цей свідомий добір речі з естетичного боку значно відрізняє дитину старшої гру-

пи від молодшого дошкільника і дає змогу ускладнювати надалі завдання, поставлені в зображенні предмета в розумінні передачі окремих його естетичних якостей.

Важливо також враховувати, чи вперше проводиться спостереження, чи повторно. Питання про повторність спостережень викладено в ряді робіт (Є. А. Фльориної, Н. П. Сакуліної та ін.), тому я торкнулася лише одного положення. У всіх дослідженнях вірно відмічається, що не можна при першому сприйнятті ставити вузьку мету. Сприйняття повинно бути широким, загальним. При повторних сприйняттях можна поставити і якусь одну вузьку дидактичну задачу. Це треба враховувати, проте при повторних спостереженнях не слід випускати з уваги естетичну сторону спостережуваного. Іноді в практиці зустрічаються випадки, коли вихователь вважає за потрібне викликати естетичні переживання лише першого разу, а при повторних спостереженнях ставить чисто дидактичні задачі, наприклад, в лісі — розглянути і порівняти будову різних дерев, зібрати листя різних форм. Розвиток естетичних почуттів також потребує повторення, інакше не залишиться значного сліду в пам'яті, не будуть глибокими ці почуття і їх не можна буде використати згодом на занятті з малювання. Знайомлячи дітей з будовою різних дерев, слід звернути їх увагу і на те, яка красива берізка, як красиво виділяється її білий стовбур на фоні зелені. Включення естетичних почуттів посилить ефект і поставленого пізнавального завдання.

Велика роль у керівництві естетичними сприйняттями належить слову. У методиці розвитку сприйняття це найбільш важливе питання, бо словом вихователь користується, щоб привернути увагу дітей до об'єкта, виявити його якості, висловити почуття, узагальнити бачене і, нарешті, на занятті з малювання уже чисто словесними засобами відновити в пам'яті основне з баченого.

Означення словом предмета, його

властивостей допомагає процесу аналізу, який дуже ще складний для маленької дитини. Слово вихователя повинно бути лише спрямовуючим, змушувати працювати думку дитини, викликати естетичні переживання.

Правильне керівництво естетичним почуттям полягає не в тому, щоб вихователь настирливо звертав увагу дошкільників — «Погляньте, як красиво!» або захоплювався сам без кінця. Іноді, навпаки, він помовчить і цим приверне увагу дітей до того об'єкта, який треба показати.

Після вечері, коли діти пішли в сад, вихователька Філева помітила крізь гілки дерев червоні промені сонця, що заходило. Вона пригнулася і стала мовчки дивитися. Діти побачили і запитують: «Що таке, що там?»

— Та, ось дивлюся — там щось червоне іскриться між ялинами, — відказала вихователька.

Почалися різні припущення, порівняння:

— Це, мабуть, пожежа!

— Наче вогонь горить!

Коли всі вийшли на відкрите місце, порівняння стали ще багатшими, хоч діти й переконалися, що то заходить сонце:

— А хмара, наче пароплав, пливе!..

— Ні, як Чапаєв мчить!

Вихователька підтвердила, що й справді видовище схоже на картину про Чапаєва, яка була в дитячому садку. У вихованців одразу ж виникло запитання: хіба художник бачив, як Чапаєв їхав, коли заходило сонце? Вони намагалися визначити, який колір має небо під час заходу сонця: і червоний, і рожевий, і оранжевий. Вихователька примирила всіх, сказавши, що тут багато кольорів, і є навіть сірий.

Як тонко помітили діти всі найменші деталі у зміні кольору і форми хмаринок, які різноманітні пізнавальні інтереси тут виявилися! Це доводить, наскільки активними у своїх сприйняттях можуть бути дошкільники, коли вихователь вміло створить і підтримає їх інтерес.

тей, які вони переживали, знайомлячись з предметом, явищем. Наприклад, на початку заняття на тему про свято Першого травня вихователька нагадала, як по-святковому були всі одягнені, як гарно були прикрашені будинки червоними прапорами, килимами, а салют був схожий на різноколірні квіти, розкидані в небі. Очі вихованців знов загорілися: вони жваво згадували окремі епізоди свята. Всі малювали з захопленням. Подібну тему дав дошкільникам і вихователь іншої групи, однак тут почувалася і менша зацікавленість вихованців, і їхнє невміння вибрати сюжет — бо в бесіді вихователька не сказала про те, що допомогло б дитині вибрати тему для малюнка. Вихователька згадувала, як добре розповідали діти вірші, як було весело. Викликані цією розповіддю почуття і переживання дошкільників не були зв'язані з їхніми зоровими сприйняттями. Ось чому малювати їм було важче.

Одного лише нагадування часто не вистачає для того, щоб діти змогли передати свої уявлення на папері. Словесне пояснення повинно супроводитися рядом наочних прийомів — показом предмета, картинки, зразка, показом прийомів малювання.

Питання про використання натури при навчанні досі ще мало розроблене. Натура допомагає тим, що полегшує роботу пам'яті, бо процес малювання поєднується з одночасним сприйняттям. Натура допомагає правильніше передати форму, колір і окремі особливості положення предмета. І це сприйняття необхідно зробити естетичним. Натуру необхідно підібрати так, щоб вона мала правильну, нескладну форму, приємний тон забарвлення, хороші пропорції і т. д. Коли це квітка — хай діти помилюються нею, понюхають, коли верба — доторкнуться до пухнастих кульок на гілках тощо. На початку заняття також слід дати час помилуватися красою натури в цілому або звернути увагу на якусь одну естетичну якість, і вже потім діти

вислухають пояснення, як малювати. Для створення такого емоційного настрою можна застосувати ігрові прийоми, особливо у молодшій групі.

Крім натури, на заняттях часто використовуються картини, що також має велике значення для закріплення естетичних сприйнять. Картини або готовий зразок вихователя (якщо якість його виконання бездоганна) можна і треба широко використовувати до заняття або на початку його для пожвавлення в пам'яті дошкільників попереднього сприйняття. В картині у художній формі дається узагальнений образ, який впливає не лише на пам'ять, а й на естетичні почуття.

Все ж для ознайомлення з прийомами зображення картина складна для дітей тому, що в ній ми бачимо не прийом, а результати його застосування, до того ж прийоми зображення дорослого взагалі складні і для розуміння, і для використання дитиною. Однак в окремих випадках картину можна використати і в цьому плані з дітьми старшої групи. Наприклад, для з'ясування прийомів композиційного розміщення — те, що ближче, малюють вниз, а що далі — вгору. Це свідомо засвоюється дітьми, якщо під час спостереження зверталася увага на зменшення предметів при наближенні їх до горизонту і на те, як вони закривають один одного. Під час заняття картину можна показувати в індивідуальному порядку для уточнення окремих деталей форми.

Показ картини або зразка, звичайно, повинен супроводитися також показом прийомів роботи. Але для того щоб малювання не втрачало своєї загальної виховної цінності, зберегло і збагатило естетичні почуття дітей, малюнок вихователя не повинен підміняти роботу думки дошкільників. Показ завжди має супроводитися також словом як вихователя, так і дітей. Вихователь запитує, що треба малювати далі, якого розміру, кольору тощо, тобто викликає роботу пам'яті. По-

каз сприймається і використовується не механічно, а на основі осмислювання наявного уявлення.

Іноді показ може бути тільки жестом, коли треба нагадати основну форму предмета, і вона нескладна. Добре, коли цей жест повторюватиме ті рухи, якими супроводжував своє пояснення вихователь. Таким повторенням полегшується саме сприйняття. Жест, що в повітрі чи на папері відтворює форму предмета, не лише допомагає пам'яті, а й показує рух, яким створюється ця форма. Проте цим прийомом можна користуватися тоді, коли у дітей є ясні уявлення. Дитина усвідомлює і сприймає показаний прийом, а потім сама використовує його.

Даючи показ зображення на малюнку (особливо коли форма дана схематично), вихователь ніколи не повинен вимагати прямого копію-

вання свого малюнка. Показ тільки має знайомити з прийомом роботи, а застосування цього прийому дітьми може дати різноманітні варіанти малюнка, що відповідають індивідуальним особливостям кожного виконавця, тому що копіювання чужого зразка не викликає в пам'яті пережитих почуттів, призводить лише до появи в малюнках дітей шаблонів, а шаблон убиває будь-яке почуття.

Таким чином, правильно організовані естетичні переживання створюють базу для зображувальної діяльності не лише в розумінні збагачення уявлень дітей, а стають опорою всіх методичних прийомів навчання малювати. Прийом, не зв'язаний з живим образом, що є в свідомості дитини, ніколи не дасть позитивних результатів, бо він не спирається на матеріал сприйняття і не використовує його.

Розвиток творчої ініціативи у дошкільників на заняттях з декоративного малювання

Є. ВАСИЛЬЄВА

Характерною рисою людини комуністичного суспільства є ініціатива і творчість, тому виховання і навчання дітей повинно спрямовуватися на розвиток саме цих якостей. За останні роки в психологічній, педагогічній, мистецтвознавчій літературі з'явилося чимало робіт, присвячених питанню визначення суті творчості. Процес творчості розглядається як складна діяльність людини, що полягає у створенні нових оригінальних продуктів, які мають суспільне значення.

Нам ясно, що у дітей дошкільного віку така творчість відсутня. Однак у дорослої людини прояви творчості в будь-якій галузі можуть з'явитися значно раніше, якщо вона підготовлена до цього в дитинстві. Діти народжуються з певними задатками. При правильному вихованні і навчанні вони поступово розвиваються і стають здібностями. Процес формування здібностей не може проходити без роз-

витку творчого потенціалу, бо розвиток здібностей полягає у вдосконаленні ряду психічних і моральних якостей дитини, в тому числі і творчих.

Саме поняття «творчість» включає в себе гармонійний розвиток уяви, ініціативи, цілеспрямованості, пам'яті, мислення тощо. Поступове удосконалення всіх цих сторін особистості дитини і створюватиме необхідні умови для розвитку творчості в повному розумінні цього слова. Відомо, що дошкільники, набуваючи умінь і навичок, наприклад, у декоративному малюванні, на заняттях за задумом, використовуючи свій попередній досвід, вкладають у працю ініціативу, вигадку, волю, тобто ті якості, які при дальшому розвитку живлять творчість.

Для виховання творчої особистості надзвичайно важливо знати, які якості треба розвивати у дошкільників в першу чергу, щоб на-